

[0307] TA IT FORSTEAN FAN DE ALDFRYSKE OARKONDEN*25. aydlim en Adelen njonken aeyl ende aeyn*

Der hat destiids yn It Beaken in nijsgjirrige diskusje stien tusken Postma ¹⁾, Knop ²⁾ en Van der Molen ³⁾ oer it komôf fan it wurd en de namme *Adelen*, dêr't liket my ta it lêste wurd noch net oer sein is.

Postma ¹⁾ seach de *a* yn *adeel* as 'wet' en *adelen* soene wetlike of forplichte dielen wêze en bitsjutte: in forplicht bidrach oan jild, út in stik lân of in hûs oan geastlikheit of tsjerke út to kearen. Neffens Postma soe it lân of de pleats, dêr't sokke *adelen* út bitelle wurde moasten, op 't lêst sels mei de namme *adelen* bineamd wêze en *Jelmer op da Aydelum* soe dan in Jelmer wêze, dy't op in pleats wennet, dêr't sokke *adelen* út bitelle waerden of op leinen.

Knop ²⁾ wol dêr neat fan witte en tinkt dat de foarm *aydelen* âlder wêze moat as *adelen* en wol der op út, dat *adelen* bitsjutte soe: wetterige, wiete grounen. Hy sjocht yn *a* net 'wet,' mar 'wetter'.

Van der Molen ³⁾ jowt noch in pear oare plakken, slút him oan by Knop en ikkeret de mûglikheit, dat alteast yn ien gefal *adelen* bitsjutte soe : lannen (delen) oan de Ie (A), oan in streamke dus.

Postma ⁴⁾ kin yn in wjerwurd Knop syn taelkundige riddenearringen net alhiel folgje en hâldt yn alle gefallen beide ôfliedingen foar mûglik.

By de diskusje is de kwesje fan de klam ek efkes oanroerd. Postma forsmyt fûl de opfetting fan Winkler, dat de klam op it earste lid lein hawwe soe (en dat it twadde lid mei minder klam toanleas wie), wylst Knop klam en lingte fan de fokalen yn it earste en twadde lid meiinoar bitiist. Yn *adelen* kinne fansels de *a* en de *e* beide wol lang west ha, oft de klam nou op it earste lid of op it twadde lid lei: dus *ā'dēlen* of *ādē'len*, mar ek *ā'dēlen* of *adē'len* is mûglik.

Dat jowt ús nou oanlieding ta it meitsjen fan in forbettering op in plak yn Sipma syn *Oudfriesche Oorkonden*. Sipma printet yn O I 32.3 *aydlim* mei lytse letter; hy hat it net as in (plak)namme opfette en hy naem it dan ek net yn it nammeregister op. Mar neffens ús is *aydlim* w o l in plakointsjutting en moat it lyk stean mei *Adelum* of *Adelen* en wol mei de klam op de A. Yn it systeem fan útjaen fan Sipma hie it as *Aydlim* printe en ek as namme yn it register opnommen wurde moatten.

Al yn de 19de ieu wie der gjin ienriedichheit op it stik fan de útspraak fan *Adelen*. Wie it *Ádelen* of moast it *Adélen*, *Adeelen* wêze? Jacob van Lennep skriuwt yn 'De Roos van Dekama' stéfêst Seerp van *Adeelen*, dus mei de klam op it twadde lid. Nou is dat yn in roman en it kin wêze dat (om it effekt of sa) *Adeelen* Van Lennep better útkaem as *Ádelen*; dat sil ek net maklik mear út to

1) O. Postma, *Oer de namme "van Adelen"* yn It Beaken I, jg. 1938-'39, side 86-87.

2) G. Knop, *De namme "Adelen"* yn It Beaken I, jg. 1938-'39, side 193-196.

3) S. J. v. d. Molen, *"Aedeelen" as plaknamme* yn It Beaken II, jg. 1939-'40, side 64.

4) O. Postma, *It Beaken I*, 1938-'39, side 196.

meitsjen wêze. Dat wie yn 1836 ¹⁾. Mar dan krije wy yn 1846 it "*Stamboek van den Frieschen, vroegeren en lateren, Adel, uit oude en echte Bescheiden en Aanteekeningen ... opgemaakt*" ²⁾ fan M. de Haan Hettema en A. van Halmael, dy't dúdlik omtinken oan de kwesje fan de útspraak jowe. It earste diel fan dat Stamboek skriuwt oeral ADÉLEN en yn it twadde diel, side 2, kolom 2, geane de skriuwers op har wize op de kwesje yn, nei't se op side 1 fan it earste diel it heal dizzenige, heal fantastyske komôf fan de ADÉLENS biskreaun hawwe. Wy lêze yn it twadde diel op side 2:

Tenslotte zouden wij hier nog moeten waarschuwen tegen de, zeker verkeerde, uitspraak van ADEELEN, in plaats van ADELEN, ten minste zoo, gelijk men beweert, die toenaam afkoomt van *Adel*, die *Adeel* zou moeten zijn, om de gemelde uitspraak te rechtvaardigen, indien ons niet uit eenen eigenhandigen, onder ons berustenden, brief van SIJBOLT van ADÉLEN, gebleek, dat ook hij zijnen naam als ADEELEN uitsprak, want hij teekende de E even zoo, als wij nu, op zijn vóórgaan, gedaan hebben. ... *Ferwerda* wil - schier hadden wij dit vergeten, - dat de naam van ADÉLEN afkoomstig is van het, door ADELBRICUS van ADÉLEN, *parten en DEELEN* van zijne bezittingen onder zijne kinderen, doch dat kooft ons geheel ongerijmd voor, en wij vinden geene redenen om de van ADÉLENS niet te houden voor nakomelingen van Prins ADEL, wiens bestaan hebben wij niet verwerpen; immers doet Mr *van Halmael* zulks niet.

Wy sjogge dat Ferwerda foar syn útspraak *Adélen* in frijhwat oannimliker etymology hat as dat de beide maten Hettema en Van Halmael hawwe foar har eardere oanstriid om *Ádelen* mei de klam op it earste lid út to sprekken en dêrta, mei de nedige slaggen om 'e earmtakke, prins Adel op it toaniel fiere. As wy boppesteande oanhael oer de útspraak goed lêze (it wiid-út-printsjen is fan ús), dan docht bliken, dat de redaksje fan De Haan Hettema wêze moat, dy't oan 'e ein ommers trochskimerje lit, dat hy graech Van Halmael foar it ôfstammen fan in prins Adel opdraeije litte wol. Ek it foarbihâld: "*Adel*, die *Adeel* zou moeten zijn, om de gemelde uitspraak te rechtvaardigen" sil wol fan De Haan Hettema komme. De beide skriuwers hiene wol graech nei de útspraak *Ádelen* wollen, mar litte har troch dy Sybolt mei syn ADEELEN flappe; se woene wol nei *Ádelen*, mar koenen net fan Sybolt! [Tusken heakjes: dy Sybolt van Adélen van Cronenburgh, berne 1601, forstoarn 1644, sizze de skriuwers fan, dat "deze is geweest de verzamelaar van de genealogiën der adellijke Familiën, welke wij in het samenstellen van dit werk zoo vaak met dankbaarheid geraadpleegd en met vrucht gebruikt hebben". Dy hie by harren greate sizzenkip!].

Dan komt yn 1898 Johan Winkler ³⁾ mei de opfetting, dat it *Ádelen* en net *Adélen* wêze moat as er seit: "*Adelen, Van Adelen, Edelen, Eedelen*. In misspell. *Adeelen*. Deze naam wordt door velen verkeerdelijk uitgesproken met den klemtoon op de earste e, als Adélen". Der is gjin wurd Frânsk by.

En nou ús stelling, dat de klam al sûnt it begjin fan de 14de ieu wol op it foarste lid lizze koe. Wy bidoele dêrmei net it feit to forsmitten, dat der fan

1) De foarste printinge ha't net binei komme kinnen, mar wol ien út 1857, doe't Van Lennep noch libbe: *Romantische werken van Mr J. van Lennep*, Rotterdam 1857 (diel 5 en 6).

2) Eerste deel, *Geslachtsregisters*, Leeuwarden 1846; Tweede deel, *Aanteekeningen*, Leeuwarden 1846.

3) *Friesche Naamlijst*, Leeuwarden 1898, side 4.

âlds ek in útspraek *Adélen*, mei de klam op it twadde lid, west hawwe sil; der binne fynplakken, dy't sûnder mis dy kant útwize.

aydlim yn O I 32.3 (6 jan. 1420) `dat foer ws koem to *aydlim*' moat in plak-oantsjutting yn 'e omkriten fan Frjentsjer wêze. Dêr slút `dat land op dae *Aeylim*' yn O I 219.32 (13 nov. 1471) alhiel by oan. Twa oare plakken, to witten O II 12.34 (1424) `Jelmer op da *Aydelum*' en O II 18.173 (1431) `Jelmera (lês Jelmer) op *Aydelen*' wize dúdlik de kant út fan dat de beide earstneamde plakken *aydlim* of *Aeylim* gearlutsen binne út *a'delum*, mei de k l a m o p i t f o a r s t e lid en mei toanleaze of swak biklamme *e* yn it twadde lid en net út *adē'lum*, mei de klam op it twadde lid en mei in lange *ē* yn dat twadde lid. It spilet allegearre om Frjentsjer hinne en it binne allegearre treddefals meartalsútgongen, dat by plakoantsjuttingen nei de preposysjes *to* en *op* ek alle eigenskip hat. Postma forsmyt fûl de opfetting fan Winkler, dat de klam by *Adelen* op it foarste lid lein hawwe koe. Mar nou't *aydlim* (en *Aeylim*) gearlutsen wêze moat út *a(i)delum* (mei ûnbiklamme of swak bitoand twadde lid), dan ha wy hjir it biwiis, dat by *adelen* de klam yn alle gefallen ek op it earste lid lizze koe en hat Postma ûngelyk, al stuolket de miening fan Winkler op in forkearde etymology, as er seit: "Adelen is anders niet als een patronymicum in Oudfr. tweeden-naamvalsform, meervoud, (Adelena, Adelna) en heeft den vollen klemtoon op de A, terwijl de beide letters *e* toonloos zijn".

Fan de fjouwer neamde foarmen *Aydelen* (1431), *Aydelum* (1424), *Aydlim* (1420) en *Aeylim* (1471) moat dus de grounfoarm *Aydelum* west ha, dy't nei it ôfstjitten fan de toanleaze *e* ta *Aydlim* gearlutsen waard en him nei assimilaesje fan de *d* ta *Aeylim* ûntjoech.

*
* *

Der is leau'k gjin neil tusken to krijen dat *aydlim* en *Aeylim* forklearre wurde moatte as ûntstien út *Aydelum*. Nou is der yn 'e oarkonden ek noch in wurd *aeyl* biwarre yn de stêfrimende forbining *aeyl ende aeyn* (O II 296.10 fan 11 okt. 1520), dat men yn 'e earste opslach ek by tredde fal meartal *Aeylim*, *Aydlim* ensfh. bringe soe. En soe dat iental *aeyl* him (lykas boppe by it meartal) ûntjown hawwe út iental *ā-del*, dan soe dat *aeyl* tagelyk de boppe biskreaune ûntjowing fan *Aydelum* ta *Aeylim* stypje kinne. It sitaet is sa:

ende dat closter vors. desse fyouer pondameta vors. toe brucken ende besegyen sethen ende sellen vixselyen ende wandelen ende der mey toe duaen als hyara *aeyl ende aeyn* toebyheert ...

Taljochting:

Eew Ollis jowt it Haskerkonvint 4 pounsmiet yn eigendom ta in ivige memoarje foar Jeb Tyerds en foar Eew sels nei dy syn forstjerren. Eew hat dy 4 pounsmiet krigen as forgoeding foar dat Jeb Tyerds deaslein is. Dy forgoeding yn lân hâldt er net sels, mar draecht er oer oan in kleaster foar de sielerêst fan Jeb en fan himsels yn 'e takomst. De bidoeling is fansels, dat der sielemissen foar opdroegen wurde sille. Eew en Jeb sille grif sibben west ha.

Mar nou moatte wy oppasse. Hwant *aeyl* kin him fansels ek út hwat oars as út *ā-del* ûntjown hawwe.

It komt yn 'e oarkonden gauris foar, dat der yn testeminten oan kleasters en tsjerken in *ādēl* formakke wurdt ta in ivige memoarje, d.w.s. as tsjinprestaesje foar it opdragen fan sielemissen. Dat past yn de sfear fan Eew en Jeb oars wondere skoan. Mar saeklik sjoen kin dat net, hwant by *alle* plakken yn 'e oarkonden binne *adelen* altyd lêsten, dy't op in goed (stikken lân) lein wurde ¹⁾. De *adelen* oan tsjerke of kleaster moatte dus út 'e opbringst fan dy lânnen bitelle wurde, wylst de eigendom sels fan dy lânnen by in oar bliuwt. Mei oare wurden: *adelen* binne saeklike lêsten (ta foardiel fan de tsjerke of in kleaster yn roal foar sielemissen) en bliuwe oan 'e groun forboun. Men soe se ek mei grounrinten forlykje of grounrinten foar in biskaet doel neame kinne. Mar hjir yn O II 296.10 wurdt de eigendom sels oerdroegen en mei it kleaster der mei dwaen, lykas it mei al syn oare eigendommen, mei al syn *aeyl ende aeyn* dwaen mei.

Dúdlik is ek, dat *aeyl* en *aeyn* hjir sawat lykbjittend wêze moatte, lykas sa faek by stêfrimende forbiningen ²⁾. En as wy nou to riede gean by ús klassike âldfryske teksten, dan docht it bliken, dat wy dêr parallellen hawwe foar *aeyl ende aeyn*, al is dat op it earste oansjen noch net sa klear. Yn de lânrijchten en kêsten wurdt op mear as ien plak de sitewaasje biskreaun fan immen, dy't fan de Wytsingen finzen nommen, meifird en letter wer loslitten wurdt. Komt er dan werom, dan mei er syn ûnreplik goed wer nei him nimme, ek al ha oaren har der yn de tuskentiid baes oer makke.

1) O I 150.33 (1458): Deer foer soe schillet hia ende hiare eerfwen bijwerria dae *bernthē* deer leydd op dae fen in Yminghe eynd ... deer is acht pondameta ney inhaeld Jetka testamentis ende dioe *bernthē* fan der fen hijr mey frij toe wessan in dat ewich ende foerd dattet is fyower *aedeel* ende fredis bolla toe Aelda howe ende twae *deel* toe Jacopinen ...

O I 229.9 (1472): ... ende wij ... vors. Douwen vors. frij land to liuwerien sonder enighe *hlest* der tzhērka ende *aedelen* ende *aewarren*

O I 236.7 (1473): Ende hioe mecket een *aedeel* deir *bilestighet* hioe mey Krenzera gode ende hioe wil dat dae presteren to Rawert buppe dit vorscr. *aedeel* scillet habba elkerlic twer flaemsck ...

O I 239.2 (1473) : ... dat wij alle den *hlest* fan *aedelen* ende *aewarren* fan Blomstra landen habbed nommen ende habba dae *aewarren* ende *aedelen* der heijgher tzhērka al heel leyd op dae landen deer ick Hauck vors. mit Hottien vors. to birlinze ontfinsen hab ende hab disse landen vors. mit disse *aewarren* ende *aedelen* *behlestiget* als vors, is ... Item en quittance fan Blumstera landen fan Hauck fan *delem* ende *awarren* of *hlest*

O I 268.28 (1476): Item soe lidze ic een *aed deel* op Diichuystera gued

O I 398.13 (1493): Item so macketh hij een *aedeel* to Aldahow to Jacopinen ende to Galilee ende *biswerith* aldier mey sijn deel fan dae Hoerna ende disse foersⁿ deel schillet biwarya dae Jacopinen ney inhald des brewis dier hia fan hem ende Wendelmoet op da Hoerna ontfinsen habba

O II 244.15 (1510): Item soe macket hij een ewich *aedeel* to Mersum ende als Tyets syn wyf sterft dan Tietia deel tsyn op toe nymmen ende een ewich *deel* foer hyara twa bee tho blyuuen ende dyr mey *byhlestiget* hy Hessama staeta toe Mersum.

2) In pear foarbylden fan synonyme twaslaggen út 'e oarkonden: O I 209.22 (1470): wyeld ner waelde; O I 453.22 (1501): scoet ende schyld (ende alest); O II 36.26 (1453): kyff noch kib; O II 366.67 (1535): bed ende bulster; *Sn. Recesb.* 2448 (1510): dey ner datum; *Sn. Recesb.* 4536 (1507): pik ner penning.

Sa lêze wy yn it 3de lânrjocht:

sa farere ina sin *ein god* and oppa sin *ethel* (H-tekst, de E¹-tekst hat likernôch itselde)

Yn it 20ste lânrjocht is it:

ande muge bikenna sin lond and sine liude sinne *ethel* and sin *erwe* an sinnera *eldera statha* sa fare hi ende sin *ein god* (H-tekst)

and mughe bikenna sin lond and sin liude *ethel* and *erue* and sinra *eldra hof* and *heme* sa fare hi oppa sinne *ethel* and oppa sin *erue* (E¹-tekst)

and hi mugi bikanna brother and swester and *lond ethele* and *erue* and sinera *aldera hof* and *hus* sa fari hi oua sin *ein erue* (R¹-tekst)

Yn de 14de kêst is it:

ande hi muge bikenna sine *ethel* ende sine *eckerar* and sine *feder statha* . . . sa ach hi to farane ... oppa sin *egen erwe* (H-tekst)

and hi muge bikenne sine *ethel* and sine *eine eckerar* and sines *federes statha* and sinra *eldera hof* and *heme* ... sa ach hi te farane ... oppa sijn *ein erue* (E¹-tekst)

en hi moege bikanna zyn ayn *eckeren* ende zyn *eedele* ende zyn *fadirs staten* . . . soe aegh hi toe farane in zyn *ayn goed* ende op zyn *eedele ayn* (Jus-tekst)

fynt hy syn *ayn land* ende hy bikanna moege syn *edel* ende syn *eckeren* ende syn *fadirs staten* ende syn nesta megen naemna ... so aegh hi to farane oen syn *ayn gode* ende op syn *edel* (Druk-tekst)

De skean printe wurden slane allegearre op it ûnreplike goed, op syn ûnreplike eigendommen yn: *ethel* en *londethele* (erflik femyljegoed), *eedele ayn* (oerurven, rjochtlik eigendom), *federstatha* en *eldera statha* (âlders erf, pleats fan 'e foarâlden oerkrige), *eld(e)ra hof* (ek pleats fan 'e foarâlden ôfkomstich), *hus*, *heme* (hiem), *egen erwe* (eigen grondbisitt, oerurven goed), *ein god* (eigen, ûnreplik goed), *ayn land* (eigen lânnen), *eckerar* (syn ekers, mûglik boulân). It is in suver sakrale opneaming fan sahwat lykbjittjende en nei oaninoar bisibbe bigripen yn 'e eigendoms- en biskikkingssfeer, mei net to min alliteraasje, sa't dat yn sok in tekst heart: *ethel and eckerar, ein god and ethel, ethel and erwe and eldera statha, eld(e)ra hof and heme, aldera hof and hus*. Binammen *ein god and ethel* as wy de folchoarder ta *ethel and ein (god)* omkeare, en *eedele ayn* moatte wy út dy rige efkes omthâlde! Sjogge wy nou nei ús oarkonde mei de macht om to biskikken oer *aeyl ende aeyn*, dan is it dúdlik, dat wy hjir yn 1520 noch to dwaen ha mei sa'n stêfrimende forbining lykas yn de klassike teksten fan in pear iuwen dêrfoar. Doe soe it allinne mar in bytsje oars as *ethel and ein (god)* skreaun wêze. Allinne: wy sitte hwat mei dy foarm *aeyl* oanklaud, dy't lûdwettich nou net sa maklik út *ethel* to forklearjen is, om't de wenstige ûntjowing fan *ēthel* oer *ēl* op nijfrysk *eal* en net oer jonger âldfrysk *ēl* op nijfrysk *ail* útrint. De ûntjowing fan *ēthel* ta *aeyl* yn dit bisûndere gefal kin net forklearre wurde mei de wenstige lûdûntjowing, mar hjir moat ek in bisûndere ynfloed fan it folgjende *aeyn* út de stêfrimende forbining meispile ha.

Aeyl en *aeyn* binne beide substantiven, it twadde is in selsstannich brûkt adjektyf *ain, ein*. De frage komt op oft dat mei it earste *aeyl* ek it gefal wêze

kin. Dat soe men faeks tinke kinne as men sjocht nei O II 252.16 (fan 26 maeije 1511) mei:

ende dae claester lijoede vorsⁿ dae landen vorsⁿ thoe bruken ende toe voerheren deer mej thoe kapijen ende voerkapijen als en man mej syen *eela aeijena* is schijeldich thoe dwaen

Ek hjir dus wer in kleaster (mar dat soe foar elke eigener jilde) dat lân yn eigendom kriget en der fierders alhiel baes oer wêze sil lykas boppe yn de formulearring fan *aeyl ende aeyn*. Mar hjir ha wy wol mei in adjektyf to dwaen en kin *eela* net oars as adjektyf wêze by it substantivearre adjektyf *aeijna*. Yn it gefal fan *aeyl ende aeyn* sil *aeyl* in oarspronklik substantyf wêze. It is nammers bikend, dat *ēthel* as substantyf en *ēthel* as adjektyf beide yn de sfear fan oereigen, as âlders erf, yn it genot fan alle rjochten, mei de heechste sizzenskip ensfh. bistiene en it docht ús dan ek gjin nij mear, dat as it oer biskikkingsmacht en heechste sizzenskip giet by *aeyn* en *aeijena* dêr *ēthel* oan forboun wurdt, yn it iene gefal as substantyf en yn it oare gefal as adjektyf.

Njonken *ein* foar eigendom fine wy *ain*. Ek koe *ēl*- him ûntjaen ta *eil*-¹). Forlykje dêrta b.g. *Elawerth* (yn O I 1.42) njonken *Elaerd* (O I 200.1) en *Eijlaerd* (O II 319.12). Krektsa stiet njonken *Elahuijssen* (Register fan Oanbring II 150.35) *Eylahusen*, *Eylahusim* (O I 360.1 en dorso), *Eijllahuijssen* (Register fan Oanbring II 214.35).

As men yn de stêfrimende forbining *aeyl ende aeyn* it foarste *aeyl* by *ēthel*, *ēl*, *eil* bringe wol (en dat moat semantysk nei it boppesteande wol), dan kin it hast net oars as der moat in alliterearjend foarstadium **ēthel-ende-ēgin* > **ēl-ende-ein* > **eil-ende-ein* > **ail-ende-ain* > *aeyl-ende-aeyn* west ha, wylst *aeyl* mei *a* yn de lêste skeakels by dy stêfrimende forbining mei *aeyn* mei moast, alteast gien is. En wy sjogge hjir ek út, dat de lûdwetten ek wolris net alhiel opgeane of fan oare krêften trochkrúst wurde.

M. Oosterhout.

1) Hjiroer Siebs, *Geschichte der Friesischen Sprache* yn: Grundriss der Germanischen Philologie, Strassburg 1901, side 1231, § 58 en 59.

Oer de forhâlding *eil*- ta *ail*- by persoansnammen ek hwat by W. de Vries, *Friese Persoonsnamen*, Assen 1952, side 125 en 139.